

ОКТОИХ

5
2014

ЧАСОПИС ОДЈЕЉЕЊА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ
МАТИЦЕ СРПСКЕ – ДРУШТВА ЧЛАНОВА У ЦРНОЈ ГОРИ

Драгана Цвијовић*

Институт за српски језик САНУ, Београд

**О стилској и значењској вредности
антрополошке лексике у збирци приповедака
Башџа сљезове боје Бранка Ћопића****

Сажетак: У раду се анализира антрополошка лексика, тј. представља се инвентар лексема којима се именује човек по неким физичким (спољашњим) особинама, нпр. *брадоња, љавоња, дујајлија*, затим духовним (позитивним или негативним) као што су *дена, будалаш, делија, исичуштура, мајарац, миљенац, ирслушкивало*, потом по родбинским односима типа *јобраштим, јобро, сџиркан, ћаћа*, занимањима и титулама, нпр. *намишљалица, самарџија, фелбаба, водник, хоца* и сл. Анализираће се значењска и стилска вредност ове врсте лексике у збирци приповедака *Башџа сљезове боје* Бранка Ћопића. Циљ је да се испита статус и присуство поменуте лексике, као и да се утврди њена стилска вредност у поменутом делу.

Кључне речи: антрополошка лексика, стил, значење, приповетка, Бранко Ћопић.

1. Предмет рада јесте антрополошка лексика, односно лексика којом се именује човек по неким физичким (спољашњим) или духовним особинама, стањима, друштвеним или родбинским односима и везама, занимањима и титулама и сл. Као корпус послужила нам је збирка приповедака Бранка Ћопића *Башџа сљезове боје*, из које смо ексцерпирали комплетну антрополошку лексику. Циљ истраживања јесте анализа значењске и стилске вредности ове врсте лексике, као и утврђивање статуса и присуства антрополошке лексике у овој Ћопићевој збирци приповедака.

1.1. У досадашњој србистичкој литератури постоји доста радова који су се бавили систематизацијом лексике којом се именује човек према различитим критеријумима и својствима,¹ а који су нам били од велике користи приликом анализе. За наше истраживање посебно су били значајни поједини делови објављеног докторског рада „Речи субјективне оцене у настави српског језика и књижевности“ Драгане Вељковић Станковић (2011), јер нам је умногоме помогао приликом анализе стилске вредности лексике која је предмет наше пажње.

* cvijovicdragana@gmail.com

** Овај рад настао је у оквиру пројекта 178009 – Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, који у целини финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ Богдановић 2008; Драгићевић 2001; Жугић 1997; Ристић 2004; Цвијовић и Маринковић 2011. и сл.

1.2. Ексцерпиране антрополошке именице, у чији је семантички садржај укључено значење које квалификује човека у некој сфери његовог постојања, можемо разврстати у неколико семантичких група. Поћи ћемо од поделе ове врсте лексике на ону којом се указује на физичке или духовне особине човека, а у оквиру које опет постоје одређене подгрупе.

1.2.1. У Ђопићевој језичкој слици света наилазимо на значајан број именица којима се човек квалификује према некој физичкој (спољашњој) карактеристици, уклапајући се у општи образац лепог или одступајући од њега. Под тим подразумевамо постојање одређених критеријума према којима се одређује да ли је нешто лепо/ружно.

1.2.2. Тако смо забележили именице којима се исказују позитивне физичке особине (по боји косе, висини, конституцији тела, карактеристичним детаљима на лицу и сл.): *брадоња, дркица, дркоња, делија, дујајлија, дујоња, њлавојко, њлавушан, чуйојлавица, широња* – „снажан, крупан момак“. У оквиру ове групе као подгрупу издвојили бисмо и именице којима се номинују особе према генерацијској припадности (узрасту, старосном добу, етапи развоја појединца) а имају позитивну конотацију: *бабац, девојче, дјечачина, младица, момче, момчекања, момчина, сјарчић, цурешак, цурица, чељадешце, чичица*.

Примери:

- (1) Та вижљава и тањушна *цурица*, бистра ока и хитра у покрету (*Дане Дрмојаћа*, 62);
- (2) Он пјева, пјева некако жалобитно као да три дана крува није јео, а јадна *младица* погибе од плача (*Маријана*, 43);
- (3) Жао ми, браћо, *младице*, начисто увену грешно *чељадешце* (*Маријана*, 44);
- (4) Командир им је добродушни *дујајлија* Пантелија Хинић (*На рами*, 33);
- (5) Хм, једино ако онај чупави *широња* не носи нешто у својој обилатој торби (*Дане Дрмојаћа*, 66).

Из наведених примера уочавамо да писац различитим творбеним образовањима (коришћењем деминутива, аугментатива, пејоратива и сл.) постиже одређен стилски ефекат у језику свог дела, јер већина ових лексема изражава извесну експресивност и субјективност.

1.2.3. Следећу групу лексема чине оне којима се номинује особа која по спољашњем изгледу или по изгледу неког дела тела одступа од стереотипа о уобичајеном, очекиваном изгледу, што се од стране посматрача чини пожељним/непожељним или лепим/ружним (в. и Ристић 2004: 89). Забележили смо следеће лексеме: *њлавоња, њољо, цвикераш*, као и лексеме којима се номинују особе према генерацијској припадности а негативне су експресије: *дабешина, сјарчина*. Именице из ове семантичке групе такође можемо илустровати примерима из самог текста:

- (1) *Цвикераш* један, *цвикераш* други, нема теби, мој Лазо, вајде ни од једнога, цаба ти је то (*Мученик Сава*, 57);

- (2) Ма каква је ово *дабетина*, гром је убио? (*Милош лисац*, 115);
 (3) Зар си ти спао на то да памтиш све оно што клепеће каква бенаста *сшарчина*? (*Маријана*, 42).

1.3. У оквиру посматране лексике најбројнију групу свакако чине именице којима се означава неко својство које се односи на духовну сферу човека. Притом је знатно већи број именица којима се истиче нека негативна особина.

Појачана експресивност исказана овом лексичко-семантичком групом упућује на то да се њен сложени семантички садржај не своди само на лексички, односно језички план, већ да он обухвата и друге планове: комуникативни, когнитивни и прагматички, функционално-стилски и нормативни (Ристић 2004: 54).

Писац очима наратора и својих јунака посматра свет око себе, па самим тим изражава и своја осећања, мишљења, ставове према особама и појавама. Тако се могу исказивати различите позитивне/негативне емоције као што су радост, усхићење, поштовање, допадање, или пак презир, гађење, несимпатисање, несвиђање, непоштовање, ругање и сл. Степен позитивне или негативне оцене најпре зависи од тачке гледишта и ситуације у којој се лик идентификује. Одатле обиље речи субјективне оцене, које су набијене емоцијама и експресивношћу.

1.3.1. Забележили смо невелики број именица којима се номинује позитивна духовна особина: *веселјак*, *веселјачина*, *врагодер* – „несташна, враголаста, обично млада женска особа, враголанка“, *ејленција* – „онај који се забавља, говорљив човек“, *људина*, *мирничак* – „мирно, послушно дете“, *обешањак* – „шаљивџија“, *сшарина* – „стар, мудар човек“.

Примери:

- (1) Тако се, преко ноћи, бивши *веселјак* и напрудалица преобрати у „Жалобитног Ђуру“ (*Релејна сшаница*, 112);
 (2) Тамо се врти, смијуцка и весело крекеће онај женски *врагодер*, Драгиња Кечина (*Дане Дрмојаћа*, 66);
 (3) Дијете је, канда, некакав *мирничак*, навикло на сваку невољу поред будаласте матере (*Дојаћај у милицији*, 138).

1.3.2. Много већу скупину именица чине оне којима се особа квалификује по неком негативном својству. Негативном особином писац најчешће исказује:

а) карактер особе: *аваница* – „нитков, зликовац“, *бена*, *бенаш*, *бенеш*, *будала*, *будалаш*, *јајољивац* – „говорљивац, који се прави паметан и бави се политиком“, *јунђало*, *докоњак*, *забушанџ*, *зјудидан*, *зеричак* – „ништица, нула“, *злойамџило*, *злойојлећа* – „не мисли добро, зао“, *језичко*, *мацоња* – „онај који је плашљив, а прави се храбар и важан“, *мрјивоулизица*, *надијузица*, *најрдалица*, *нишјавко*, *обербудала*, *јојанац*, *јожмиреј* – „ласкавац, улизица“, *јрислушкивало*, *јричалица*, *јроклейник*, *јроклейница* – „безобразан, лош човек“, *рејоња*, *рђак* – „лош, рђав човек“, *росија*, *свајалица*, *сметешањак*, *сјадало*, *ћујкац*, *шанјаваци*, *шерей*, *шишковица* – „она која се превише

прси, прави се паметна, која шишти“; – Ја још мислио да те јутрос, у свету недјељу, пошаљем у цркву да се и ти *зеричак* богу помолиш (*Раде с Брдара*, 38); Еј, *ћујкац*, да те комесар не чује. Тај нам је свима чакшире зашио сприједа, па се не зна ко је мушко, ко ли женско (*Милош лисац*, 118);

б) интелигенцију: *јовече*, *јуне*, *кокошарка*, *мајарац*, *мајаре*, *мамлаз*, *незнајша* – „који не зна неке ствари, незналица“; – Али народ као народ, упро као *јуне* у нова врата, па зарезује и тражи само војне власти (*Суђење*, 88);

в) однос према храни и пићу, тј. неумереност у јелу и пићу: *исичуштура*, *иладница*, *ждероња*, *ијанац*; – Дједов рођак Сава Дамјановић, негдашњи крадљивац ситне стоке, а под старост *исичуштура* и причалица, и ненамјерно је знао да наједи мог доброг дједа (*Башића сљезове доје*, 6);

г) однос према материјалним добрима, тј. лоповлук: *коњокрадица*, *крадљивац*, *лојов*, *лојужанер*;

д) однос према друштву и нормама понашања: *бангий*, *дојција* – „онај који се лако побије, убојица“, *душманин*, *убојица*, *целай*; – Дешава се тако неким, пропусте сељака без легитимације, а кад тамо, преобучен *бангий* (*На рамји*, 135).

1.4. У нашој грађи нашло се и неколико лексема којима се означавају особе које се налазе у одређеном стању или у одређеној ситуацији. Оваква лексика укључује ситуациони контекст (в. Драгићевић 2001: 172–177; Цвијовић и Маринковић 2011: 234–235). Поменута значењска структура, у нашем случају, одговара анализи именичке лексике која означава извесна душевна стања човека: *веселник*, *ірешник*, *дјечачина* – „помало луд младић, не сасвим луд“, *кукавац* и *кукавел* – „јадан, бедан, несрећан“, *сељачак* – „сиромашан, јадан становник села“, и непријатне и незгодне ситуације у којима човек може да се нађе: *сирмоілавац* – „који упада у неприлике“.

Примери:

- (1) И он, *ірешник*, на овој зими, зажелио се ораха. Неки наш *кукавел*, Крајишник (*Ораси*, 122);
- (2) А нашим првим комшијама сваког прољећа однекле добатрга и сам какав субенаст човјек, обично *дјечачина*, па ради цабе или за малу пару (*Раде с Брдара*, 35);
- (3) Онда ти се, роде мој, ту негђе у околини обавезно врзма онај наш тужни безимени *сељачак*, вјечито гољушан и ријетко сит (*Сішорук* и *сељачак*, 95).

1.5. У пишчевој слици света веома је значајан и однос друштва према појединцу, управо због специфичних услова у којима живе јунаци његовог дела. Сурови планински услови живота отежавају личну егзистенцију, те је народ и материјално и духовно осиромашен. Стога се осећају извесна јед, горчина, иронија, који произилазе из уста пишчевих јунака, проузроковани таквим начином живота. Можда је то и један од разлога што је у читавој збирци *Башића сљезове доје* веома мало именица које носе позитивну квалификацију, а много више оних набијених негативном емоцијом.

У нашој грађи тако су се нашле антрополошке именице чија семантичка структура указује на специфичан однос друштва према појединцу виђе-

ну очима јунака дела, изражавајући тако и пишчев став према свету који га окружује, односно представљајући на тај начин своје земљаке. Таквим именицама исказује се:

а) онај који је омиљен од стране читавог друштва или неког члана породице: *миљенац*;

б) онај који је гостољубив, пријатељски настројен, дружељубив: *домаћин, друшкан, камарад, комџањон, њајдаш*; – Знаш ли ти, *друшкане* мој, да се њој, преко писама, удварао сам Наполеон? (*Милош лисац*, 116);

в) онај који је нов у друштву, у новој средини: *дошљак, незнанка, новак* – „новајлија“, *џридошлица*; – Ја сам већ отпрве, свим срцем, био на страни овога занимљивог *џридошлице*, али како мене нико ни за шта није питао, остало ми је само да позорно слушам како се стриц Ницо инати и одбија чак и да преговара с *новаком* (*Раде с Брдара*, 37);

г) онај који је друштвено издвојен, неприхваћен, неприлагођен: *ајкара* – „скитница која ајка (плаши) вране“, *декрија, бескућник, дунџовник, луњалица, одмејник, оџиадник, џоџукач, скиџач, скиџница, хајдук, ходалица* – „који се смуца по селу, окупља по туђим кућама“; – А стриц их, у ствари, зато не трпи што је и он сам једно божје зајавало, ајкара и рођена *луњалица* (*Свети Раде лојовски*, 47);

д) онај у кога народ верује као у пророка: *нововјерац*; – А не би се ту могао испилити какав *нововјерац*, ил тако нешто различито, а? – избечи се бркати наредник Мунижаба (*Мученик Сава*, 58);

ђ) онај за кога се мисли да је некултивисан, прост, малограђанин, према коме се изражава извештан презир: *сељачина*; – Ето те, болан, у свијет си кренуо, али све ти је бан-бадава, опет си остао *сељачина* (*Посљедњи калајџија*, 85).

2. Култ породице и породичних односа веома је развијен у збирци приповедака *Башта сљезове боје*. Писац веома разноликим речима представља породичну сферу и родбинске односе унутар ње, као и пријатељске везе: *амица* – „стриц, старац, чика“, *брајкан* – „брат“, *браџац, дуразер, деда, кумашин, кумић, мајчица, џобраџим, џобро, џосвојче, рођени, рођо, снаша, снашица, сџрикан, ћалац, ћаћа, унук*. Као што примећујемо, поред уобичајених неутралних образовања за исказивање породичних веза типа *амица, деда, унук* и сл., Ђопић чешће употребљава стилски маркиране творенице као средство за исказивање емотивних и вредносних ставова и размишљања. Тако ће јунак у зависности од расположења уместо речи *оџац* употребити речи *ћалац, ћаћа*, уместо *снаха (снаја)* – *снаша, снашица*, или уместо *браџ* употребити *брајкан, браџац, дуразер*. Слобода другачијег сагледавања, процењивања и именовања речима субјективне оцене (нпр. стриц: *сџрикан, сџрико*) даје драж присности или је пак несумњив знак неодобравања (Вељковић Станковић 2011: 419).

2.1. На сличан начин писац представља и лексеме из сфере брачних односа и стања. Као неутралне употребити именице *џросилац, суложник* – „мушкарац који живи са туђом женом“, док ће с великим емоционалним набојем уместо *удовица* употребити пејоратив *удовичејина*.

3. У оквиру друштвене сфере значајну лексичко-семантичку групу чине лексема којима се именују занимања и титуле. То су следеће именице:

а) оне којима се означава занимање: *бирџаш* – „онај који држи биртију“, *дрварица* – „она која скупља дрва по шуми“, *жандарм*, *жацман* – „жандарм“, *живојисац* – „сликар“, *земљодјелац*, *иконойисац*, *калајџија* – „обртник који израђује калајирано посуђе“, *калауз* – „водич, путовођа“, *кириџија* – „онај који с коњима превози робу уз награду“, *коморџија* – „онај који иде уз натоварена коња; у сеоским сватовима онај који иде уз коња натоварена девојачком опремом; војник трупне коморе“, *луџар*, *луџаруша*, *млинар*, *надгледник* – „онај који надгледа изградњу пруге за Вишеград“, *најменик* – „који ради у млину“, *намишљалица* – „женска особа која се у селу истакла у опевању разних сеоских догодовштина“, *йесник*, *йроводаџија* – „посредник за склапање брака“, *самарџија* – „занатлија који прави самаре“, *сликар*, *йрџовац*, *чиновник*, *чобанин*, *чобаница*, *џандарчина*;

б) оне којима се означавају титуле и чинови: *водник*, *ексџарица*, *инџенданџ* – „официр или чиновник који врши опскрбу војске храном, новцем и осталим животним потребама“, *кајлар*, *командир*, *фелдвел* и *фелдаба* – „највише подофицирско звање и дужност у пешадијским, артиљеријским и инжењерским јединицама неких војски“, *хоџа* – „муслимански свештеник, вероучитељ“.

Примећујемо да је писац у свој језик уткао бројне турцизме типа *калајџија*, *калауз*, *кириџија*, *йроводаџија*, *самарџија*, *хоџа*, што се може повезати са средином из које потиче, тј. у којој се свакодневно користе такве речи. Такође, уочавамо да он у свој језички израз уноси и народне речи које носе обележје подгрмечког говора типа *бирџаш*, па се стиче утисак да Ђопић тежи ка понародњавању самог текста (в. и Јовановић 2010: 31). Бројне су и експресивне лексема којима се изриче презир, иронија и сл. као што су *жацман*, *џандарчина* и сл.

3.1. Можемо издвојити и једну мању групу лексема које припадају војној лексички, а којима се означавају особе које имају неку улогу у војсци и војној служби. То су *домбардер*, *домбаш*, *војак* – „војник“, *миџраљезац*, *солдаџ* – „војник“. Интересантно је да писац, поред редовне употребе именице *војник*, у тексту користи и именицу застареле употребе *војак* и итал. *солдаџ*. Управо у тој разноликости и јесте значај његовог стилског израза.

4. Из свега наведеног уочавамо да је велики број антрополошких именица регистрован у збирци *Башиџа слезове доје*, о чему сведочи ексцерпирани и анализирана грађа.

Антрополошку лексику посматрали смо семантички и стилски. Као најбројнију издвојили смо групу лексема којима се именује човек према некој духовној особини. Значајно је и то што је знатно већи број именица негативне експресије (*будалаш*, *докоњак*, *зџубидан*, *зеричак*, *ниџиџавко*, *рђак*; *кокошка*; *ждероња*, *исџичуџура*; *коњокрадица*, *лоџужанер* и др.) у поређењу са именицама позитивне експресије (*веселџак*, *људина*, *мирничак*, *обешењак* и др.). На ову се надовезује још једна група антрополошких именица којима се изриче став друштва према појединцу. Дакле, друштво има улогу да некоме

додели позитивну (*миљенац; комџањон; новак*) или негативну особину према различитим критеријумима (*луњалица, њошукач, ходалица; сељачина*).

Као што смо уочили, Ђопић веома негује култ породице и породичних веза, па се издвојила већа група именица којима се изражавају ти односи (*брајкан, мајчица, рођени, сџиркан, ћалац*), из чега се види да писац чешће употребљава стилски маркиране творенице као средство за исказивање емотивних и вредносних осећања и ставова.

Семантика великог броја именица условљена је нормама патријархалне заједнице, као и породичним и друштвеним односима унутар те средине, па нам писац то на веома вешт начин саопштава преко наратора и својих јунака.

4.1. Језик његовог дела веома је богат, разноврстан, лак и живописан. Употребом различитих творбених образовања (деминутива: *кумић, снашица, чељадешице*; пејоратива: *сељачина, сџарчина, удовичеџина*; аугментатива: *момчина* и сл.) писац уноси свежину у свој језички израз, док експресивношћу и субјективношћу изражава своја мишљења, ставове, размишљања, осећања. Такође, његов језички израз богатији је лексиком из других језика, нпр. турцизмима (*амица, кириџија, џроводација* и др.), италијанизмима (*солдаџи*), позајмљеницама из немачког језика (*фелдведел*), а као нарочита особеност издвајају се понародњене речи својствене средини из које потиче писац и његови јунаци (*бирџаш, фељбада* и сл.) или варваризам типа *обердудала*, који је нераспрострањен а уочљив управо у делу Б. Ђопића.

Пишући о „обичном“ свету и служећи се, природно, „обичним“ речником – аутор није дозвољавао да „језичка профаност“ пређе на мисли и осећања јунака у приповеци, а још мање на њега самог (Јовановић 2010: 31).

Литература и извори

- Богдановић 2008: Н. Богдановић, „Антропографска лексика у Речнику говора Загарача Драга и Жељка Ђупића“, у: *Зборник Инстџиџиџиџа за срџски језик САНУ I*, посвећено др Драгу Ђупићу поводом 75-годишњице живота, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008, 71–77.
- Вељковић Станковић 2011: Д. Вељковић Станковић, *Речи субјекџивне оцене у настџави срџског језика и књижевности*, Београд: Филолошки факултет, 2011.
- Гортан Премк 1997: Д. Гортан-Премк, *Полисџиџа и орџанизација лексџког сисџема у срџском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, књ. 14, 1997.
- Драгићевић 2001: Р. Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом срџском језику, џворбена и семанџичка анализа*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, књ. 18, 2001.
- Жугић 1997: Р. Жугић, „Придеви који се односе на човекове особине у говору околине Лебана“, *Јужнословенски филолоџ* 53, Београд, 1997, 135–145.
- Јовановић 2010: Ј. Р. Јовановић, „Стилска анализа приповетке 'Непостојећа бакица' Бранка Ђопића“, *Узданица VII/1*, Јагодина, 2010, 19–33.

- Ристић 2004: С. Ристић: *Експресивна лексика у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 1, 2004.
- РСАНУ: 1959–2010: *Речник српскохрватској књижевности и народној језика I–XVIII*, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–2010.
- РСЈ 2007: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Топић 2012: Бранко Топић, *Башића слезове боје*, www.ask.rs, 16. 8. 2012.
- Цвијовић и Маринковић 2011: Д. Цвијовић, И. Маринковић, „Антрополошка лексика у двама дијалекатским речницима“, у: *Дијалекати – дијалекатска књижевности*, Зборник радова са научног скупа одржаног у Лесковачком културном центру 18. децембра 2010. године, ур. Радмила Жугић, Лесковац: Лесковачки културни центар, 2011, 230–240.

Dragana Cvijović

**A Stylistic and Semantic Value of Anthropological Vocabulary
in a Collection of Short Stories *Bašta sljezove boje* by Branko Ćopić**

Summary

This paper analyzes the anthropological lexicon. Represents the inventory of lexemes which are appointed by the man some physical (external) properties e. g. *bradonja, glavonja, dugajlija*, then the spiritual (positive or negative) as *bena, budalaš, delija, ispičutura, magarac, miljenac, prisluskivalo*, then through family relations – *pobratim, pobro, strikan, čaća*, occupations and titles, for example, *namišljalica, samardžija, feljbaba, vodnik, hodža*. Analyze the semantic and stylistic value of this type of vocabulary in a collection of short stories *Bašta sljezove boje* by Branko Ćopić. The aim is to examine the status of the presence of the said vocabulary, as well as to determine the value of its boards in said section.

Key words: anthropological vocabulary, style, the meaning, stories, Branko Ćopić.